

Mücella Yapıcı:

“Yeni ve Yaşanabilir Bir Dünyanın İnşası Her Zamankinden Daha Mümkün Görünmektedir”

Söyleşi: T. Gül Köksal

Mimar.ist’in 58. sayısında (2017) Deniz Öztürk ile beraber “İstanbul’un makro ölçekte planlama sürecinde mega projelere geçiş süreci nasıl işlemiştir? Bu sürecin politik ekonomik kırılma noktaları nelerdir?” soruları etrafında Mücella Yapıcı’yla bir söyleşi gerçekleştirmiştik. Bu sayımızda halihazırda yaşadığımız küresel salgında mega projelerin bir kent sağlığı sorunu olarak ne anlama geldiğini sorgularken 58. sayımızın bir devamı niteliğinde Mücella Yapıcı’dan güncel bir değerlendirme istedik.

Küresel salgın günlerinde nitelsiz kentleşmeden durmayan inşaatlara ve ekonomik sorunlara, AVM’lerden Port’lara, konutlardan ulaşım yapılarına dek çeşitlenen mega projelerin kentlere olumsuz etkisini bir kez daha gördük. Söleşimizden bugüne geçen süreyi ne şekilde okuyabiliriz?

Bütün uzmanların söylediğine göre ilk kez, kentleşmiş bir dünyada “küresel bir salgın” yaşıyoruz. Daha önce yaşanan salgınların ekonomik ve sosyal hayat üzerindeki etkisi böylesine yaygın yaşanmamıştı.

Tarihin her döneminde olduğu gibi, dünyamızda salgının en büyük etkilerini yine her afette olduğu gibi, ülkelerin azmanlaşmış kentlerinde yaşayan, çalışmak zorunda olanlar ve işsiz, evsiz, yoksun ve yoksul kesimler yaşıyor. Bu kez pandemi, kentleri ve doğayı sermaye birikim sürecinin öznesi ve nesnesi haline getiren neoliberal politikalar ekseninde nüfus patlaması yaşayan, çeperlerindeki kırsal ve ekolojik rezerv alanlarını yok ederek büyüyen, devasa mega kentlerde ortaya çıktı. Üstelik dünya, doğayı dahi metalaştıran kapitalist politikaların yarattığı büyük bir iklim, gıda ve açlık krizi ile boğuşurken...

Bu mega kentlerden birisi de İstanbul. 2017 yılında *Mimar.ist’in* 58. sayısında yer alan “Mega Projeler ve İstanbul” dosyasında konuyu enine boyuna incelemiştik. Daha o günlerde AKP iktidarının büyük bir şatafatla 2023 vizyonu diye ortaya attığı kamunun bütün doğal, kültü-

rel, tarihi ekonomik ve hukuksal varlığını ve imkânlarını kullanabilen yandaş bir sermaye ile birlikte örgütlediği mega kent ve projelerin ekonomik, ekolojik ve sosyal, kısaca yaşamsal tüm olumsuz sonuçları ortaya çıkmıştı.

Öyle ki iktidarın seçtiği, ekonominin neredeyse %80’ini dayandırdığı yandaş sermayeye inanılmaz ayrıcalıklar tanıdığı ve bu konuda her türlü hukuksal ve idari düzenlemeyi yürürlüğe soktuğu, inşaat sektörünün yarattığı ekonomik ve nispeten olumlu hava, yerini olumsuz bir gerilemeye bırakmış; ekonomik ve sosyal gidişata bakarak ülkeyi terk eden yabancı sermayeyi ülkeye çekmek üzere büyük sloganlarla ortaya atılan Üçüncü Köprü, Üçüncü Havaalanı gibi mega projeler, verilen olağanüstü devlet garantilerine rağmen yabancı sermaye tarafından beklenen ilgiyi görmemişti. Özellikle Üçüncü Havaalanı üç kez ihaleye çıkmasına rağmen hiçbir yabancı yatırımcı ihalelere katılmamış, ihale yine yandaş sermaye gruplarına gitmişti. Devletin kesesinden tek bir kuruş çıkmayacakmış gibi topluma lanse edilen, simge, sembol ve isimlendirmelerle, iktidarın dayandığı ve ekonomik gücü olmayan İslami kesimleri tatmin edecek biçimde reklamı yapılan mega projelerin oluşturmaya başladığı ekonomik delik giderek büyüdü ve artık görünür hale geldi.

AKP iktidarının en büyük mega projelerinden birisi ise, yine bir büyük afeti yani Marmara depremini kullanarak meşrulaştırdığı “kentsel dönüşüm projeleri” ve dünyanın en büyük devlet inşaat tekeli haline getirerek sermayeye hediye ettiği TOKİ örgütlenmesidir. Burada bütün mega projelere içkin olan ama TOKİ örneğinde apaçık ortaya çıkan husus, “özelleştirme, devletin küçülmesi ve/veya piyasadan elini tamamen çekmesi gibi söylemlerle başlayan serbest rekabetçi sistemin yerine bizatihi sermaye şirketlerini seçen, denetleyen, istediğine istediği kamusal kaynağı istediği biçimde keyfiyetle aktaran bir devlet sistemine geçilmiş olmasıdır. Özel sermaye - devlet işbirliğinin yerini bizatihi sermaye almıştır. Bir anlamda devlet aygıtı da özelleşmiştir.

Bu durumun yarattığı toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin verdiği ve vereceği rahatsızlık ise, yapılan referandumla Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilip tek kişiye bağlı bir otoriter sistemin inşası ve hukuku ile aşılmaya çalışılmaktadır. Sistem, ekonomik ve politik olarak sıkıştığı anda toplumun milli ve dini duygularını istismar ve konsolide edebilmek adına Suriye ve Libya'da askeri müdahalelere kadar gidebilmiş, ülkemiz ve kentlerimiz mülteci akınına uğramıştır. Böylesi insani bir mesele dahi ekonomik ve siyasal rant aracı olarak kullanılabilmiştir. Pandemi döneminde ise kentin kargaşası içinde fark edilmeyen mültecilerin durumu son derece can yakıcı bir insanlık dramı olarak sınır bölgelelerimizde görünür hale gelmiştir.

Söyleşimimizden bu yana, yukarıda çok kısaca değinmeye çalıştığım gelişmeler sonucunda ülkenin doğal kaynakları, kıyıları, dereleri, ormanları, kısacası bütün yaşam kaynakları hızla tüketilirken, kentsel, kamusal, toplumsal yaşam ve mekânlar üzerindeki baskı, tahakküm ve tahribat inanılmaz bir şekilde devam ederek artmıştır.

Ve pandemi, başından beri işaret etmeye çalıştığımız bu olumsuz ve çarpık kentsel gidişatın üzerine, dünya çapında bir projektör tutmuştur. Bugün tüm dünya, kapitalizmin, gezegeni ne hale getirdiğini ve neoliberalist ekonomik kentsel gelişmenin geleceğini tartışıyorsa bunu biraz da Covid-19'a yok açan yeni tip korona virüse borçluyuz.

58. sayımızda “1950’lerden başlayarak İstanbul’un kendisini Türkiye’nin en büyük mega projesi” olarak tariflemiştin. Tüm canlıların sağlığını riske atan mega projelerin örneğin 3. Havalimanı, Kanal İstanbul veya kent içinde değişim değeri yüksek “boş” araziler olarak görülen ‘port’ların ileriki yıllarda kente, kentliye nasıl bir tehlikesi olacağını öngörebiliriz?

Gerçekten de İstanbul için bu tanım bana hâlâ doğru geliyor. İstanbul tam da bütün mega projeler gibi sadece kendi sınırları içindeki yaşamsal alanları tüketmekle kalmıyor, yer aldığı Marmara bölgesinin ve giderek tüm coğrafyanın yaşamsal kaynaklarını yutan bir kara delik haline geliyor. Aslında bu durum 1950’lerden beri sürdürülen ekonomik ve kentsel politikaların bir sonucu... Ancak özellikle Dünya Bankasının 2000’lerde önerdiği küresel ekonomiye entegrasyon için mutlaka küresel ölçekte yarışmacı kentlerin yaratılması önerisini şiar edinen iktidarların, özellikle de

AKP iktidarının, İstanbul’u küresel sermayeye pazarlayabilmek adına giriştiği mega projeler, İstanbul ve Marmara bölgesini içinden çıkılması zor olan ekolojik, kentsel ve ekonomik bir kaosa sürüklemiştir.

Kanımca İstanbul’a dair özellikle Üçüncü Köprü, Üçüncü Havaalanı ve İstanbul Kanalı gibi mega projelerin gelecekteki kent ve kentsel yaşama etkisi İstanbul ile sınırlı kalmayacaktır. Kalmamıştır demek daha doğru aslında...

1. Köprü ve 2. Köprü ve bağlantı yollarının yapımından itibaren İstanbul’un fiziksel ve sosyal makro formu tamamen değişmiş, yolların çevresindeki kırsal yerleşim alanlarında nüfus ortalama %500 artmış ve mutlaka korunması gereken su havzaları, içme suyu kaynakları, tarım, mera ve orman alanları üzerinde niteliksiz ve kaçak yapı stoğu kaçak kentler ortaya çıkmıştır. Ve bütün bu gelişmeler kent içindeki yerleşme, üretim/tüketim ilişkilerinin ve yerel/merkezi siyasetin dengesini değiştirmiş ve bu durum bütün ülkeyi etkilemiştir. Bu arada tıpkı bugün 3. Köprü 3. Havaalanı ve Kanal İstanbul örneğinde yaşadığımız gibi 1 ve 2. Boğaziçi Köprüsü ve bağlantı yolları yapılırken bu yolların çevresindeki yerleşim alanlarında çok büyük arsa rantları doğmuş; büyük sermaye, emlak zenginleri, mafya aracılığı ile mülkiyet değişiklikleri yaşanmış bir anlamda bu rantlara el konmuş ve kentin kuzeyine doğru bir ciddi bir yapılaşma baskısı yaratılmıştır.

Bu gelişmelerin ortaya çıkardığı ekolojik ve kentsel yıkım o kadar belirgin hale gelmiştir ki o gün İstanbul’un yerel iktidarını elinde bulunduran AKP tarafından hazırlanan çevre düzeni planlarında İstanbul’un kuzeyine yapılacak en ufak bir müdahale dahi engellenmeye çalışılmış, bizatihi bugün bütün bu projelerin müellifi olmakla övünen Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan “3. Köprü İstanbul’a yapılacak en büyük ihanettir” ve “3. Köprü İstanbul’un kalan akciğerlerinin yok edilmesi pahasına yeni rant alanlarının açılması demektir” şeklinde açıklamalar yapmıştır.

Fazla uzatmadan sorunun yanıtına geleyim. Kısaca demem o ki, perşembenin gelişi çarşambadan bellidir.

Esasen daha 3. Köprü, 3. Havaalanı ve Kanal İstanbul gibi projeler ortada yokken dahi İstanbul kenti, hayvanları, börtü böceği dahil olmak üzere kentlisi tüm bu politikaların sonucu yaşamsal desteklerini kaybetmiş bir şekilde trafik, barınma, işsizlik, yerinden edilme sorunları, kentsel hizmetlerin pahalılığı ve ulaşma güçlü-

ğü, gıda eksikliği, hava kalitesi, toplumsal, kamusal doğal alanların yokluğu, deprem başta olmak üzere afetlere dayanıksız, sağlıklı ve güvensiz bir çevre içinde bunalmışken bu mega projelerle elde kalabilen son yaşam alanlarını da kaybedecektir.

Güzergâhının %80'i ormanlık alanlardan geçen ve büyük bir yaban hayatı ve orman katliamına neden olan 3. köprüünün kentin hava kalitesi ve iklim dengesi üzerindeki etkileri yatırımcılar tarafından hazırlanan raporlarda dahi yer almıştır.

Bu raporlarda yeni yerleşmelere meydan verilmemesi gerektiği belirtilmişken yatırımcıların zararlarını asgariye indirmek, geçiş garantilerini sağlayabilmek için köprüye trafik yaratmak adına hiç ihtiyaç yokken devasa bir havalimanı, daha doğrusu 'havaalanı şehri' inşa edilmeye başlanmıştır.

Proje alanı içindeki sulak alan niteliği taşıyan göl ve göletler ile bu sulak alana bağlı olan tüm canlı yaşamı tamamen yok olmuştur. İstanbul'un içme suyu ihtiyacını karşılayan Terkos, Alibeyköy, Pirinçi barajlarının su kalitesi bozulmaya ve kirlilik seviyesi artmaya başlamıştır.

İstanbul'un ekolojik açıdan en kırılgan coğrafyası, son kalan ekolojik koridoru, üstelik de binlerce yıllık kuş göç yolları üzerindeki bu garip devasa havaalanının hiçbir bilimsel ve teknik akla sığmayan yer seçimiyle bölgenin havası, suyu, canlı ve insan yaşamı geri dönülmez bir biçimde tehlike ve tehdit altına alınmış ve yaşam hakları gasp edilmiştir.

Binlerce yıllık ormanların oluşturduğu, artık kullanılmayan kömür yataklarından oluşan bir zemin üzerine binlerce ton dolgu yapıp emekçileri köle gibi çalıştırarak inşa edilmeye çalışılan havaalanı, daha inşaatı sırasında yarattığı çevre katliamlarının yanı sıra işçi katliamlarına neden olmuştur.

Açıkça görünmeyen bir başka tehdit ise havaalanı inşaatı sırasındaki devasa dolgu beton imalatına yönelik, şirketlere özel olarak orman içlerinde yapılandırılan ve neredeyse hava alanı kadar, orman ve yaban hayat tahribatına neden olan taş ocaklarıdır. Bugün özellikle üçüncü hava alanına çalışan Cebeci taş ocaklarının bulunduğu yerleşim alanında bütün çocuklar akciğer hastalıklarıyla doğmaktadır. Solunum sistemimizi felç eden pandemi koşullarında sağlıklı, düzenli temiz çevrenin ve havanın önemi her geçen gün daha çok anlaşılırken bu yatırımlar tam kapasiteyle çalıştığı zaman toplu ölümlere dahi neden olabilecektir.

Bütün bu tahribatlarla uğraşırken iktidar Marmara bölgesini parça parça yok etmekten bıkmış olacak ki kente ve bölgeye son öldürücü darbe olan Kanal İstanbul projesi gündeme sokulmuştur.

Yıllardır bilimsel niteliği olmayan söylemler ve varsayımlar üzerinden tartışmaya açılarak meşrulaştırılmaya çalışılan "İstanbul Kanalı" ve "yeni şehir" girişimi tam anlamıyla coğrafik, ekolojik, ekonomik, sosyolojik, kentsel, kültürel kısacası yaşamsal bir yıkım ve felaket önerisidir, derhal gündemden düşürülmelidir.

Bu nedenle de burada Kanal İstanbul'un yaratacağı tehlikelerden bahsetmeyeceğim. Zira tek bir tehlike vardır; İstanbul başta olmak üzere bütün Trakya, Marmara, Karadeniz ve Karadeniz'e kıyı olan ülkelerin kıyıları da dahil olmak üzere tüm bölgenin ekolojik, ekonomik, kentsel olarak ölümü... Ve bu ölüm susuzluk, havasızlık ve topraksızlıkla başlayacaktır...

Covid-19 salgınının, küreselleşen çarpık kapitalist gelişmelerin sonucu olarak savaşlar, açlık, kuraklık, orman ve toprak kaybı, azmanlaşan kentsel sorunlar, afetler, küresel ısınma iklim krizleri ile boğuşan gezegenin kurtuluşuyla birlikte İstanbul'un kurtuluşu, en azından Kanal İstanbul'dan kurtuluşu için bir fırsat yaratacağını ummak istiyorum.

Zira salgın, Dünya Bankasının 80'lerden beri tüm dünyaya önerdiği küresel ekonominin ürünü azmanlaşmış kentleri ve mega projeleri savunmak için 2002 yılında ortaya attığı "Düşük gelirli ülkelerin küresel pazarlara mamul mallar ve hizmetler üreterek dahil olmasıyla, fakir insanlar kırsal alandaki fakirliğe mahkûm olmaktan kurtulacak ve şehirlerde daha iyi işlere sahip olacaklardır" tezini geri dönüşsüz bir biçimde çürütmüştür.

Bugün başta İstanbul olmak üzere yaşadığımız gibi özellikle kırlardan göçüp gelen marjinal hizmet sektöründe güvencesiz ve sendikası bir biçimde çalışan insanlar salgın süresince işsiz ve desteksiz kalmıştır. Dünyanın bütün kentlerinde başta sağlık emekçileri olmak üzere, durdurulamayan kamusal ve kentsel hizmetlerde çalışanlar, başta inşaat ve sanayi sektörü olmak üzere sağlıklı koşullarda çalışmak zorunda bırakılanlar, yoksul ve yaşlılar, bu sağlıklı kapitalist gelişmenin bedelini hayatlarıyla ödemektedirler.

Kentsel dönüşüm projeleri ile mülksüzleştirilen, borçlandırılan, yıllardır yaşadıkları mahallelerden kentin çeperlerindeki toplu konut silolarına sürülen milyonlarca kentli, azmanlaşan

kentin diğer ucundaki işine gücüne gidebilmek için son derece sağlıklı ve yetersiz bir biçimde sunulan karayolu ağırlıklı toplu taşıma sistemlerinde canları pahasına sürünmeye başlamıştır. Özel taşıt sahibi olmayanlar ölümle yüz yüze, işini gücünü kaybetmemek için neredeyse yaşamsal bir mücadele içine girmiştir.

Deprem bekleyen bir kentin toplanma alanlarında inşa edilen tüketim ekonomisinin tapınakları, yeni kamusal alanlar diye pazarlanan AVM'ler boşalmış ve tüm çalışanları işsiz kalmıştır. Bir türlü anlatamadığımız gökdelen yaşamının kent ve insan sağlığına olan olumsuz etkileri apaçık ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak deprem ve doğal afetlerde olduğu gibi kapitalizmin ve kentlerinin maskesi düşmüş ve sonucu görülmüştür.

58. sayımızdaki söyleşimizi “Bir ülkede demokrasi ne kadar iyi ise kentsel dönüşüm o kadar zor olur” diyerek bitirmiştin. Bugün ve yakın gelecekte, uluslararası ve Türkiye bağlamında demokratik mücadele ortamı hakkında neler demek istersin?

Aslında bu özlü cümle benim değil; İdris Güllüce'nin. Kapitalizm, geldiği bu aşamada, yaşanan ekonomik, toplumsal ve ekolojik krizleri yönetmekte zorlandıkça daha otoriter, militarist ve milliyetçi bir sistemi inşa etmektedir. Pandemi nedeniyle zaten yönetmekte zorlandığı bu krizlere en başta ekonomik gidişatı derinden etkileyecek küresel bir sağlık krizi de eklenmiştir. Küresel ekonomiye entegrasyon uğruna ekonomilerini, üretim ekonomisinden daha lojistik, turizm, inşaat vb. tüketim, hizmet ve borçlanma ekonomisine yönlendiren ve üstelik de salgında yıldızı parlayan dijital teknoloji ve inovasyon üretemeyen ülkelerin tümü ciddi bir karanlık ekonomik bilançoyla karşı karşıyadır.

Tıpkı bizim ülkemizde yaşandığı gibi o çok güvendikleri lojistik, ulaşım, turizm, hizmet ve eğlence sektörü çökmüş, mega havaalanları, oteller, kruvaziyer gemiler ve portlar, AVM'ler

boşalmış ve bu konuda yatırım yapan birçok şirket iflas etmiştir. Bunun sonucunda milyonlarca emekçi işsiz kalmıştır.

Özelleştirilen eğitim, sağlık gibi kamu hizmetleri giderek yoksullaşan insanların yeterince hizmet alamamalarına neden olmuş ve salgının bilançosu giderek ağırlaşmıştır. Tüm dünyada açığa çıkan kapitalist sistemin bu açıklarının büyük toplumsal hareketlere neden olması beklenir. Nitekim başta Amerika olmak üzere barınma, sağlık ve işsizlik konularında itirazlar başlamıştır. Bu itirazların esasen dünyada salgın öncesi başlamış bulunan ekolojik ve ekonomik büyük toplumsal hareketlerle bütünleşip bir sistem değişikliğine neden olması an meselesi gibi görünmektedir. Ve son derece umut vericidir.

Ancak küresel kapitalizmin, krizleri fırsata çevirme konusundaki deneyimlerine bakarak önümüzdeki günlerin salgın bahanesiyle daha büyük otoriterleşme eğilimlerine neden olacağı ve bütün toplumsal hareketlerin militarist yöntemler dahi kullanarak bastırılmaya çalışılacağını kestirmemek pek mümkün değildir.

Gerçekten de dünyanın birçok ülkesinde salgın bahanesiyle seçimler, toplantılar, toplumsal gösteriler iptal edilmekte, iş ve işçi hakları ortadan kaldırılmakta, özellikle yerel yönetimler üzerinde baskılar artırılmakta, otoriter ve baskıcı devletin ve rejimlerin geri dönüşü meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.

Ancak bu kez işleri zordur. Salgın, her kapitalizmin ipliğini pazara çıkarmıştır. Yeni ve yaşanabilir bir dünyanın inşası her zamankinden daha mümkün görünmektedir.

Bu kez krizi fırsata çevirme sırası sermayenin değil, dünyanın emekçi, yoksul ve yoksun halklarının olacaktır. Ben her zamanki gibi gerçekçi olmayı ve imkânsız görüneni istemeyi yeğliyorum...

Mücella Yapıcı, Y. Müh.-Mimar

T. Gül Köksal, Doç. Dr. Mimar, Koruma Uzmanı

Interview with Mücella Yapıcı: “Construction of a New and Livable World Seems to Be More Possible than Ever”

In our 58th issue in 2017, we had an interview with Mücella Yapıcı seeking the answers to the following questions: How did the transition process into the mega projects when planning Istanbul at a macro scale happened? What are the breaking points of this transition process in terms of politics and economics? When we try to question in this issue the meaning of the mega projects as an urban health problem during this pandemic we are all passing through, we asked Yapıcı for an up to date review.

Kriz, Sınıfsal Ayırışma ve Kent

F. Serkan Öngel

Küreselleşme sürecinin sürükleyici güçlerinden biri inşaat sektörüdür. İnşaat sektörünün ihtiyaçları temelinde gündeme gelen politikalar, toplumsal yaşamın yeniden şekillendirilmesinde de önemli bir aktör haline gelmiştir. Mega projeler, kentsel dönüşüm süreçleri ile birlikte, mekâna incelikli işlenen ve mekânı hızlı bir biçimde dönüştürme potansiyeli taşıyan, bu anlamda sermaye birikiminin çok boyutlu ihtiyaçlarına yanıt üreten enstrümanlar durumundadır. Hobsbawn'ın (2002:229) ifade ettiği biçimiyle sanayileşme devriminin en göze çarpan simgesi olan kent, bugün finansallaşmanın, hizmet sektörünün, “orta sınıflaşmanın”, tüketimin simgesi olarak ele alınmaktadır. Buna karşın sanayi fonksiyonunu üstlenen yeni tip sanayi kentlerinin ortaya çıktığı, somut bir gerçektir.

Bu anlamda sanayileşme ve kent arasındaki ilişki kendini yeniden üretecek mekânlar bulsa da sanayi işlevini yitirmiş bölgelerin yeniden işlevlenmesi konusunda, ciddi bir birikimin oluştuğunu söylemek mümkündür. Kent bu süreçte insanların çalışma, barınma, beslenme, ve kamu hizmetlerine erişiminin bir aracı olmanın ötesinde, sermaye birikiminin ihtiyaçlarını temel alan bir uzam durumundadır. Bu uzamın üzerinde inşa edilen sadece yapılar değil, aynı zamanda eşitsizliktir.

Bu anlamda kent mekânını dönüştüren tüm süreçleri faydaları ve zararları üzerinden ele aldığımızda, bu süreçlerden etkilenen kesimlerin kimler olduğuna bakmak gerekir. Kentin kazananları ve kaybedenleri vardır. “Ve kaybedenler sürekli mutenalaşma ilerledikçe yerinden edilecek, sıkı piyasalarda daha yüksek konut maliyetleriyle karşılaşacak olan yoksullar ve işçi sınıfıdır.” (Smith ve Williams 2015:292)

COVID süreci kentin sınıfsal olarak nasıl bir ayırışma yaşadığını bir kez daha ortaya koymuştur. İstanbul özelinde vakaların yoğunlaştığı bölgelerin, aynı zamanda işçi sınıfının, özellikle sanayi ve hizmet sektörünün nitelik gerektirmeyen alanında çalışan kesimlerinin yoğunlaştığı, “evde kal” çağrılarına karşın işe gitmek zorunda olanların yaşadığı bölgelerle örtüştüğünü gör-

mek mümkündür. İstanbul'da pozitif vaka yoğunluğunun en fazla olduğu ilçeler olarak ifade edilmektedir (TRT, 2020). İNGEV İGE-İ 2017 Ekonomik Durum Endeksi'ne göre (Şeker vd., 2018:70-73) bu ilçeler İstanbul'daki 39 ilçe içinde ekonomik olarak en düşük endeks değerine sahip ilçeler arasında yer almaktadır (Esenyurt 31., Zeytinburnu14., Esenler 29. ve Bağcılar 23.). Bu bölgeler deprem kaybının da yüksek olacağı tahmin edilen bölgelerdir (İBB, 2020).

Harita 1'de COVID-19 vakalarının İstanbul Avrupa yakasında nasıl bir yayılım gösterdiği somut olarak görülmektedir. E-5'in altı ile üstü arasındaki ayırım salgın ile sınıfsal konum arasındaki ilişkiyi somut olarak göstermektedir.

Bu bağlamda yangınlar, salgınlar, deprem gibi doğal afetler, kentlerin gelişimini ve dönüşümünü etkileyen unsurlar (Engels, 1974:51-52; Smith ve Williams, 2015:272) olduğu gibi, sınıfsal ayrışmayı da görünür kılmaktadır. Nüfus yoğunluğunun arttığı, sosyal donatı alanlarının az, binaların sık, sokakların dar olduğu, sel ve deprem riskinin bir tehdit olarak sürekli gündemde bulunduğu, eksik ve yetersiz malzemeler kullanılarak inşa edilmiş sağlıksız konutların şekillendirdiği, kamu hizmetlerinin ve altyapının yetersiz olduğu bir yapı çevre, sınıfsal bir gerçekliği ortaya koymaktadır. Bu çalışmada kentleşme süreci, inşaat sektörü ve borçluluk dinamikleri üzerinden, kent ve sınıfsal ayırışma ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Harita 1. İstanbul Avrupa Yakası COVID-19 vaka sayıları haritası (HES uygulaması, erişim tarihi: 12.08.2020).

Sermaye Birikimi ve Kent

Kentin sınıfsal olarak ayrışmasının ve bu ayrışmanın kent içinde yeniden üretilmesinin arkasında yatan temel motivasyon, sermaye birikiminin mantığı içinde değerlendirilebilir. Sermaye birikimi, Marx'ın (1993:166-167) sınırsız zenginlik hırsı ya da değişim değeri avcılığı olarak tanımladığı, kapitalizmin temel itici gücü, dinamiğidir. Sweezy (2007:85) kapitalist gelişmenin bu temel dinamiğini açıklarken, kapitalist için en gerekli şeyin, sermayesini artırma isteği olduğunu, bunu da artı değer bir kısmını ilave sermayeye dönüştürerek yaptığını, ilave sermayenin daha fazla artı değeri ele geçirmesini sağladığını, bu artı değer daha sonra ilave artı değere dönüşeceğini, sürüp giden bu sürecin sermaye birikimini oluşturduğunu söylemektedir. Özetle, artı değer sermaye olarak kullanılmasına ve tekrar sermayeye dönüştürülmesine sermaye birikimi denmektedir (Marx, 1993:595).

Sermaye birikiminin gerçekleşmesi sürekli yenilenen bir dönüşüm sürecine bağlıdır. Bu anlamda kentin gelişiminin tarihi de kent peyzajının sürekli örüntülerinin ve dönüşümünün öyküsüdür. “Kapitalizmin gelişimiyle hızlanan ve kurumsallaşan bu dönüşüm süresi, kentsel mekânın hiçbir şey uzun süre aynı kalmayacak şekilde sürekli yapılandırılması ve yeniden yapılandırılması olarak görülebilir.” (Smith ve Williams, 2015:271-272)

Kentin görünümündeki ve yapısındaki bu tür değişiklikler her zaman gerçekleşiyor olsa da, sabit bir hızla gerçekleşmediği ve aynı yönde ilerlemediği somut bir durumdur. Erken kapitalleşmiş ülkelerde 1945 ile 1973 yılları arasındaki süreç incelendiğinde kentsel yapılanmadaki en büyük dönüşümün banliyöleşme süreci etrafında döndüğü görülmektedir.

Gerçekte bildiğimiz şekliyle mutenalaştırma sanayi devrimi kentlerinin büyük oranda genişlemesine yol açtıktan sonra ve banliyöleşme süreci bu gelişmenin bir parçası olarak coğrafi farklılaşmanın gittikçe şiddetlenmesine sebep olduktan sonra gündeme gelmiştir (Smith ve Williams, 2015:271-274).

Küreselleşme süreci bu dinamiklerle beraber, kırsal alandaki çözülmenin, sanayinin yer değiştirmesinin, istihdamdaki dönüşümün etkileri üzerinden kenti biçimlendirmiştir. Bu anlamda bu yazıda küreselleşme sürecinde kentleşmeye biçilen rolü kısa bir biçimde irdelemeye çalışacağız.

Küreselleşme ve Kentleşen Dünya

Dünya genelinde kentleşme açık bir biçimde küreselleşme sürecinin en önemli görüngülerinden biri konumundadır. Dünya Bankası (2020) verilerinden yaptığımız hesaplama göre 2018 yılı itibarıyla dünya nüfusunun %55'i kentlerde yaşamaktadır. 2007 yılı dünyada kentsel nüfus oranının ilk defa %50'yi aştığı tarih olarak görülmektedir. 1982 yılında kentsel nüfusun oranı %40 düzeyindeydi. Çin, Endonezya, Bangladeş ve Nijerya, nüfusu 100 milyondan fazla olan ve kentsel nüfus oranı 1982-2019 döneminde iki katından fazla artış göstermiş olan ülkelerdir.

Kentleşme süreci de dünya genelinde, bu ülkelerin öncülüğünde, sektörel açıdan önemli bir dönüşümü getirmiştir. Bir yandan tarımsal istihdam gerilerken, kentlere yönelen nüfus, hizmet ve sanayi sektörlerinde istihdam edilmektedir (ILO, 2020).

Uluslararası iş bölümündeki dönüşüme bağlı olarak, şehirler küresel rekabet ortamında, sahip oldukları rekabet avantajı ekseninde, kendilerini konumlandırmakta; değer zincirlerinin yüksek katma değer yaratan alanlarında uzmanlaşan bu kentler tasarım, finans, bilişim gibi alanlarda öne çıkarken, düşük katma değer yaratan alanlarda uzmanlaşan kentler geleneksel sanayi üretimi ekseninde yapılanmaktadır. Hizmet sektörü niteliğini de o kentin öne çıktığı sektörel yapı şekillendirmektedir. Bu durum, kırsal karakteri baskın olan ülkelerde, hızlı bir kentleşmeyi kısırtmış, kent, çevre sorunlarını ve toplumsal çelişkileri yüksek boyutlara ulaşmıştır (Öngel, 2012). Kırsal yoksulluk tüketim alışkanlıklarının değişimini besleyen gelir artışlarına karşın, kentsel yoksulluğa evrilmektedir. Bir yanda geleneksel sanayi kolları, merkez ülkelerden çevre ülkelere doğru kayarken, küresel değer zincirlerinin şekillendirdiği yapı içerisinde eş zamanlı olarak, aynı ülke içinde de uluslararası işbölümüne benzer bir biçimde, sektörel ayrışmaların yaşandığı, sanayisizleşme olgusu ile kontrolsüz sanayileşmenin yaşandığı mekânların aynı metropol alan içinde inşa olduğu örneklerle neden olmaktadır. Bunun yanında sanayisini yitiren, ancak bunu üst düzey bir hizmet sektörü ile dolduramayan kentler söz konusudur. Bu anlamda kentleşme pratikleri önemli bir dönüşüm geçirmektedir.

McKinsey Global Institute'un *Urban world: Mapping the economic power of cities* adlı raporuna göre (MGI, 2011) küresel kent nüfusu her yıl 65 milyon kişi büyümektedir. Dünya tarihinde ilk defa şehirlerde yaşayanların oranının nüfusun çoğunluğunu oluşturması, kent mer-

kezlerinde yoğunlaşmaya olanak veren ve üretkenliği artıran ölçek ekonomilerinden kaynaklanmaktadır. Rapor, kentleşmenin sağladığı verimliliğin, örneğin, Çin'de ekonomik büyümeyi ve yoksulluğun radikal bir biçimde azaltmasını sağladığını iddia etmektedir. Rapora göre şehirlerin genişlemesi, yükselmekte olan ülkelerin çoğunda ekonomik büyüme ve yoksulluğu azaltma potansiyeline sahiptir.

Bu anlamda kentleşme, yüzyılın “ekonomik büyümesinin” en önemli yönlendiricilerinden biri olarak ifade edilmektedir. Dünya bir kente dönüşmektedir. Dünya nüfusunun halihazırda yarısı, küresel GSYH'nin yüzde 80'ini üreten şehirlerde yaşamaktadır. Aynı zamanda bu kentler arasında da ciddi bir yoğunlaşma görülmektedir. GSYH'nin yaklaşık yüzde 60'ı, dünya nüfusunun yüzde 15'ini meydana getiren, 600 kentsel merkez tarafından üretilmektedir. 2007 yılında gelişmiş ülkelerdeki ana kentsel alanlar bu gelirden daha fazla pay almaktadır. Hiç şüphe yok ki bu kentler bu süreçten kârlı olarak çıkmaktadır. Gelişmiş bölgelerdeki 380 şehir bu 600 kentsel merkez içinde toplam GSYH'nin yarısını meydana getirmektedir. Bunun yaklaşık 190'ı Kuzey Amerika'daki şehirlerdedir. Bu şehirler küresel GSYH'nin yüzde 20'sinden fazlasına sahiptir. Gelişmekte olan bölgelerdeki 220 en büyük kent GSYH'si içinde yüzde 10'luk paya sahiptir. Küresel GSYH'nin yüzde 4'ü Çin ve yüzde 4 ise Latin Amerika'da üretilmektedir. Bu bölgelerde 23 mega kent –ki bu kentler 10 milyon ve üzeri nüfusun yaşadığı metropoliten bölgelerdir– küresel büyümenin yüzde 14'ünü gerçekleştirmektedir. Gelecek 15 yılda şehirlerin güneye ve doğuya doğru kayacağı öngörülmektedir.

Söz konusu raporda kullanılan temel ölçütler hane halkı sayısı, kişi başına milli gelir, yıllık geliri 20 bin dolar üzerinde olan haneler, çocuk sayısı, toplam nüfus, mili gelir ve milli gelirdeki büyümedir. Rapor, şirketler için fırsatlara odaklanmakta, nüfus, kentleşme, çocuk sayısı gibi unsurlar ya da belli bir gelirin üzerinde nüfusu olan şehirler cazibe merkezi olarak ele alınmaktadır.

Bu yaklaşımın ciddi handikapları bulunmaktadır. Kırsal alandaki kontrolsüz çözülme, artan kentleşme, altyapı ve konut sorunu, gelir dağılımı, borçluluk ve tüketimin kısırlanmasıyla oluşan yoksullaşma bu söylem üzerinden göz ardı edilmektedir.

Ancak coğrafi olarak eşitsizliklere bu raporda da dikkat çekilmektedir: “AR-GE, pazarlama, lojistik ve satış sonrası servisler ABD'de yüksek değerli alanlardır. Doğu Asya ülkele-

rinde parça ve bileşenleri üreten alt yüklenicilerin olduğu uygun yerler bulunmaktadır. Yazılım Hindistan'dadır. Ve Çin değer zincirlerinin alt basamaklarında montaj işlemini yapmakta ve dışarıya yollamaktadır”. Buna karşın bu sürecin, Çin'in daha zengin kıyı bölgelerini değer zincirlerinin daha üst katmanlarına taşıyabileceği, böylece diğer ülkeler, bölgeler ve şehirler için değer zincirlerinin farklı katmanlarında (düşük veya yüksek) yeni fırsatlar açabileceği iddia edilmektedir. Bu iddia, bu sürecin orta veya düşük gelirli ülkelerde iş, verimlilik ve büyüme için çok yönlü kazançlara dönüşeceği şeklindeki iyimser bir yorumla birlikte ele alınmaktadır.

Bir başka çalışma ise rekabetçi şehirler üzerine odaklanmaktadır (Dünya Bankası, tarihsiz:3). Bu rapora göre rekabetçi bir şehir, iş yaratmak, verimliliği artırmak ve zaman içinde vatandaşların gelirlerini artırmak için firmalarını ve endüstrilerini başarılı bir şekilde kolaylaştıran bir şehirdir.

Raporda, dünya çapında şehirlerin rekabet gücünün artırılmasının, aşırı yoksulluğun ortadan kaldırılmasına ve ortak refahın teşvik edilmesine giden bir yol olarak görüldüğüne işaret edilmektedir. Rapor, dünyadaki en büyük 750 şehirden dörtte üçünün 2000'li yılların başından bu yana ulusal ekonomilerinden daha hızlı büyüdüğünü ifade ederek, yeni işler yaratabilmenin olanaklarını burada aramaktadır. Bunun için de özel sektör firmalarının büyümesi ve şehirlerin bu firmaları kendisine çekmeye çalışması önemlidir. Gaziantep, Türkiye için başarı hikâyesine sahip olan kentlerden biri olarak görülmektedir.

Rapor daha düşük gelir seviyelerinde şehirlerin, tipik olarak, hızlı sanayileşme yoluyla bir hizmet merkezinden bir üretim merkezine geçiş zorluğu ile karşı karşıya olan pazar kentleri olduğuna, orta gelir düzeylerinde (2500 ila 20.000 dolar arasında) şehirlerin genellikle üretim merkezi olduğuna dikkat çekmektedir. Daha yüksek gelir düzeylerinde şehirlerin ise tipik olarak finansal ve yaratıcı endüstriler için merkez haline geleceği ve ekonomik aktiviteyi daha yüksek katma değerli sektörlerle kaydırarak kendilerini bir kez daha dönüştürme zorluğu ile karşılaşacakları ifade edilmektedir.

Her iki raporda da açığa çıkan temel unsur, ekonomik büyümenin ve sonuç olarak açığa çıkan gelir artışlarının esas alınmasıdır. Buna karşın kentleşme ve çevre meseleleri, sosyal sorunlar, tali unsurlar olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla küresel değer zincirlerinin pozitif

yanlarına odaklanılırken, olumsuzlukları görmezden gelinmektedir. Bu da nitelikli kentleşme ve sosyal politika araçları geliştirmeyi zorlaştırmaktadır.

Aynı zamanda küresel değer zincirlerinin risklerinden biri, rekabet ortamında kaybeden kentlerin açığa çıkmasıdır. *Offshoring* ile ölü kent haline gelen Detroit örneğine benzer bir örnek 2019 yılının son aylarında Çin'in kuzey şehirlerinden Huizhou'dur. Kent 30 yıllık Samsung firmasının kapanmasından sonra hayalet şehre dönmüştür. Samsung, dünyanın en büyük iki ekonomisi arasındaki ticaret savaşına bir yanıt olarak üretimini büyük ölçüde Vietnam ve Hindistan'a kaydırmıştır. Samsung geçen yıl Hindistan'ın başkenti Noida'da dünyanın en büyük mobil fabrikasını açtı (The Economic Times, 2019).

Yine işçi eylemleri ve artan sosyal talepler karşısında, firmaların mekânsal çözümlere yöneldiği görülmektedir (Silver, 2015).

Türkiye'de Kentleşme Süreci ve Kriz

Türkiye kentleşmesi de dünya genelinde yaşanan bu sürecin bir parçasıdır. İnşaat sektörünün sırtlandığı bir ekonomik gelişme yakın zamana kadar kendisini belirgin bir biçimde ortaya koymuştur. 2003 yılı sonrası dönemde siyasal iktidarın ekonomik büyümenin sürükleyici unsuru olarak, mega projelere umut bağladığı, 2010 yılı sonrasında bu projelerin hegemonik bir araç olarak kullanıldığı söylenebilir. Ancak bu projeler 2018-2019 dönemi açısından yaşanan ekonomik daralmanın nedenleri arasında da görülmektedir.

Dünyanın en yüksek gökdeleninin inşası ile yaklaşan finansal ekonomik krizler arasındaki sağlıklı ilişkiye dikkat çeken Gökdelen Endeksi'nin ortaya koyduğu veriler büyük projeler ve krizler arasındaki ilişkiyi açıklamak açısından önemlidir. Birinci Dünya Savaşı sonrası uzun dönemin sonu ile gündeme gelen Büyük Depresyon, New York'ta üç rekor gökdelenin yapımı ile çakişmaktadır. 1929'da 40 Wall Street; 1930'da Chrysler Binası ve 1931'de Empire State Binası. 1972-1973 yıllarında New York'ta Dünya Ticaret Merkezi'nin, 1974'te Chicago'da The Sears Tower'ın tamamlanması, 1974 yılında ABD'deki para spekülasyonuna, Bretton Woods sisteminin çöküşüne ve petrol fiyatlarındaki yükselişin tetiklediği ekonomik krize denk gelmektedir. 1997 yılında Kuala Lumpur'da Petronas Kulelerinin tamamlanması, Asya paralarının çöküşünü ve bölgesel ekonomik krizi

takip etmektedir. Yine teknoloji merkezli Tayvan'da Taipei 101, 2004 yılında tamamlanmış olsa da, yapımına 1999 yılında başlanması, 2000'lerin erken resesyonu ve teknoloji balonunun sonu ile çakişmıştır. 2010 yılında tamamlanan dünyanın en yüksek binası, Burj Dubai, Temmuz 2007'de Taipei'nin yüksekliğini geçerken, küresel finansal krizle çakişmıştı. Burj Dubai, Emaar'a yaklaşık 4,1 milyar dolara mal oldu (Barclays Capital, 2012:4).

Bu veriler ekonomik krizler ile inşaat sektörü arasındaki ilişkiye dair önemli bir bulgu sunmaktadır. Nitekim toprağı sıradan bir meta olarak değil, gelecekte oluşacak rantın beklentisinden doğan, farazi bir sermaye olarak tanımlayan Harvey (2013:72-78), New York'ta yüksek binaların yapımlarının yoğunlaştığı dönemlerin, 1929, 1973, 1987 ve 2000 krizlerini önceleyen gayrimenkul patlamalarının birer mızrak gibi öne çıktığı dönemler olduğuna dikkat çekmekte, New York şehrinde etrafa bakınca görülen binaların mimari bir faaliyetten öte, yaygın bir finansal olguya delalet ettiğine işaret etmektedir. Bu ekseninde Harvey (2013:88) kısaca;

1. Kentleşmenin, kapitalizmin tarihi boyunca sermaye ve emek fazlasının söğurulmasını sağlayan kilit yöntemlerden biri olduğunu,
2. Mimari çevreye yapılan yatırımların çoğunun, çalışma ve sermaye devri sürelerinin uzun oluşu ve nihai ürünün uzun ömürlü oluşu nedeniyle sermaye birikimi dinamikleri açısından kendine has bir işleve sahip bulunduğunu,
3. Uzun vadede apaçık spekülatif bir niteliğe sahip olan bu faaliyetin, başlangıçta bertaraf edilmesini sağladığı aşırı birikim koşullarının, çok daha ileri bir tarihte ve ölçeğı büyümüş olarak, yeniden üretme tehlikesini daima barındırdığını söylemektedir.

Kentsel ve diğer fiziksel altyapıya ilişkin yatırımların (kıtalararası demiryolları, karayolları, barajlar, vb.) krize meyyal oluşunun sebeplerinin buralardan kaynaklandığını ifade eden Harvey, sürecin mekânsal boyutuna da bakarak krizlerin büyük projelerle ilişkisini somut olarak ortaya koymaktadır.

Türkiye'de inşaat sektörünün, sektörü hareketlendiren büyük projelerin ve kentleşme dinamiklerinin ekonomik büyüme ile ilişkisi resmi istatistiklerde net olarak görülmektedir. 1998-2018 yıllarında inşaat sektörü sabit fiyatlarla yaklaşık olarak 3,8 kat artış kaydetmiştir. Buna karşın Gayri Safi Yurtiçi Hasıla için büyüme oranı 2,5 katı bulmamıştır. İnşaat sektörü adeta

ekonomik büyümeyi yukarı çeken bir rol oynamıştır. GSYİH ve İnşaat sektörü 2008-2009 krizinde birbirine yakınlaşmış, ancak sektörün büyüme eğilimi kriz sonrası dönemde genel büyüme oranlarının çok üzerinde gerçekleşmiştir (TÜİK, 2018c).

Grafik 1'de ekonomik büyümenin yüksek olduğu dönemlerde, inşaat sektörünün çok daha hızlı büyüdüğünü, kriz dönemlerinde ise tam tersine gayrisafi yurtiçi hasıladan daha derin bir daralmanın yaşandığını görmekteyiz. İnşaat sektörü yüzde 30'ları aşan büyüme oranları ile yüzde 20'leri bulan daralma dönemlerini birden fazla kere yaşamıştır. İnşaat sektörünün oynaklığı ekonomik büyüklüğü de etkilemektedir.

Altyapı yatırımlarının, büyük projelerin etkisini görmek açısından ise bina dışı inşaat faaliyetlerine bakmak yeterli olacaktır. TÜİK, mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış inşaat üretim endeksi verilerine baktığımızda, 2008-2009 yılında bina inşaatlarında sırasıyla yüzde 10 ve yüzde 20'yi aşan ciddi bir daralma gözlemlenirken, bina dışı inşaatlarda büyüme söz konusudur. Bina dışı inşaatlarda kriz dönemindeki büyüme, krizi aşma doğrultusunda bir hamle olarak değerlendirilebilir. Ayrıca 2013, 2015 ve 2016 yıllarında da büyüme hızı yavaşlayan bina inşaatlarına karşın, bina dışı inşaatlar sürükleyici olmuştur. Buna karşın 2015 sonrası büyük altyapı projelerinin dış finansmanı açısından sıkıntılar olduğu görülmektedir.

Nitekim 2010 başında 8 milyar dolar olan yurtdışı kredi anlaşmalarının miktarı 2015 yılının bu yana 1 milyar doların altındadır.

Türkiye'nin en önemli mega projesi olan Üçüncü Havalimanı yatırımı sadece Türkiye açısından değil, aynı zamanda küresel ölçekte de son derece önemlidir. İstanbul Havalimanı küresel ölçekte 1990-2018 yılları arasındaki altyapı yatırımları arasında en büyük özel sektör katılımlı altyapı projesidir. Söz konusu yatırımın değeri 35 milyar 587 milyon dolardır. İstanbul Havalimanı'nı takip eden en büyük özel sektör katılımlı altyapı yatırımı ise Brezilya'daki Rio de Janeiro Havalimanıdır. Söz konusu yatırımın büyüklüğü 10 milyar 508 milyon dolardır. Dünya genelinde yapılan özel sektör katılımlı havalimanı sayısı 171, toplam yatırım tutarı ise 105 milyar dolardır. Türkiye aynı zamanda Gebze-Orhangazi-İzmir Otobanı ile dünyadaki en büyük özel sektör katılımlı yol yatırımını da gerçekleştirmektedir. Söz konusu yatırımın tutarı 9 milyar 756 TL'dir; en yakın rakibi Meksika'dadır ve toplam yatırım tutarı 4 milyar 167 milyon TL'dir.

Türkiye için toplam özel sektör katılımlı yatırımlar 1990-2018 yılları arasında ekonomik büyüklüğüne göre enerji, havalimanı ve yol inşaatıdır. Bu yatırımların toplam tutarı 143 milyar dolardır. Tüm bu veriler İstanbul Havalimanı yatırımının devasa büyüklüğünü ortaya koymaktadır.

Nitekim bu büyük yatırımların sonucunda, ağırlığı İstanbul Havalimanı olmak üzere, Limak Holding, Cengiz Holding, Kolin Holding, Kalyon Holding ve MNG Holding dünyada en yüksek tutarda proje alan on şirketi arasındadır. Limak Holding 16 projeden 48 milyar, Cengiz Holding 9 projeden 42 milyar, Kolin 12 projeden 40 milyar dolar pay almıştır (<https://ppi.worldbank.org/>).

Harvey'in yukarıda yaptığımız alıntısını hatırlarsak, uzun vadede apaçık spekülasyon bir niteliğe sahip olan büyük projeler, başlangıçta bertaraf edilmesini sağladıkları aşırı birikim koşullarını, çok daha ileri bir tarihte ve ölçeği büyümüş olarak, yeniden üretme tehlikesini daima barındırmaktadır. Bu da kentsel ve diğer fiziksel altyapıya ilişkin yatırımların neden krize eğilimli olduğunu açıklamaktadır.

Tüm bu veriler, Türkiye'nin bir süredir yaşadığı ekonomik krizin inşaat ve mega projelere dayalı beklentiler temelinde yapılandığı sermaye birikim stratejisinin krizini göstermektedir.

Yüksek enflasyon ortamı ve artan faizler, halkın alım gücündeki azalma, uluslararası alanda kredi olanaklarının zayıflaması, küresel sermayenin tereddütleri; krizin, konut sektörü ve bağlantılı sektörlerde derinleşmesine neden olmuştur. Siyasal iktidarın yüksek faiz oranlarına karşı verdiği mücadelenin ve pandemi sürecinde aldığı en önemli ekonomik tedbirlerden birinin kamu bankalarına düşük faizli konut kredisi kullandırmasının arkasında yatan temel nedenlerden biri budur.

Grafik 1. GSYİH ve inşaat sektörü büyüme oranları (SABİT fiyatlarla) (TÜİK, 2018c).

İşçi Sınıfı, Borçluluk ve Konut Sorunu

Borçlanabilme olanaklarının artması 2003 yılından bu yana yaşanan siyasal dönüşümün önemli unsurlarından biri durumundadır. Geniş halk kesimleri, borç destekli olarak, daha önce olmadığı kadar yüksek bir alım gücüne ulaşmıştır. Konut kredileri konut meselesini çözmek için başvurulmuş önemli bir enstrüman durumuna gelmiştir. Nitekim konut kredilerinin toplam tutarındaki artış dikkat çekicidir.

BDDK (2020) verileri üzerinden hazırladığımız reel konut kredisi endeksi verilerine göre (TÜFE 2013 Ocak=100), konut kredileri 2003-2006 yılları arasında sert bir biçimde yükselmiştir. 2006 yılından 2017 yılının Ekim ayına kadar ise konut kredileri istikrarlı bir biçimde genişlemiştir (2008 krizindeki daralma ihmal edilebilir düzeydedir). 2017 yılının Ekim ayında zirvesini gören konut kredileri, bu tarihten 2019 yılının Temmuz ayına kadar sert bir biçimde gerilemiş ve 2013 yılı verileri seviyesine gelmiştir.

2019 yılının Temmuz ayı ile birlikte yeniden genişlemeye başlayan kredi hacmi, COVID-19 krizi ile gerilemeye başlamıştır. 2020 yılının Haziran ayında ise düşük faiz oranları ile birlikte sert bir biçimde yükselmiştir. Siyasal iktidarın krize karşı en önemli hamlesinin yine konut sektörünü canlandırma biçiminde olması şaşırtıcı değildir.

DİSK üyesi Birleşik Metal İş Sendikası üyelerine yönelik yapılan iki araştırma, kredi hacmindeki gelişmelerin, örgütlü işçiler üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. 2008 yılında İstanbul'da kendi evinde oturan metal işçilerinin oranı %21,1 seviyesindedir. Konut kredisi borcu olan işçilerin oranı ise %4,4'tür (Birleşik Metal, 2020a). 2017 yılında kendi evinde oturanların oranı %36,8'e, konut kredisi borcu olan işçilerin oranı ise %15,2'ye yükselmiştir (Birleşik Metal, 2020b). Konut kredisi borcu olmaksızın ev sahibi olan işçilerin oranı 9 yıllık süreçte, kredi hacmindeki genişlemeye rağmen değişmemiştir. Gerçekte artış, ipotekli konut sahipliğindeki artıştır. Bu da borçlandırma mekanizmalarının etkin bir biçim-

de, kentsel gelişme sürecinin unsuru olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Yine Birleşik Metal İş Sendikasının 14-24 Mayıs 2020 tarihlerinde, COVID sürecinde üyelerinin yaşadığı gelir kaybını araştırmak üzere, üyelerine yönelik online ortamda uyguladığı ve 948 anketin geçerli olarak kabul edildiği araştırmanın sonuçlarına göre (Birleşik Metal, 2020c) salgında işçilerin %75'i hane halkı olarak gelir kaybına uğradığını ifade etmekte, %70'e yakını borçlarının arttığını ifade etmektedir. Borcu olduğunu söyleyenlerin oranı %92,6 düzeyindedir. İşçilerin 65,3'ünün ihtiyaç kredisi borcu bulunmaktadır. %19,9'unun ise konut kredisi borcu vardır. (Konut kredisi borcu olanların oranı, genel verilere paralel olarak gerilemiştir.) Borçlarının kendilerini zorlamadığını söyleyen işçilerin oranı sadece %3,4'tür. %56,4 ise borçlarının kendilerini çok zorladığını belirtmektedir.

Yine ihtiyaç kredisi borçlarındaki artış BDDK verilerinde de somut olarak kendini göstermektedir. 2019 Mart ayından 2020 Haziran ayına kadar ihtiyaç kredisi hacmi reel olarak yüzde 50 artış kaydetmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak küreselleşme süreciyle birlikte, mega projelerin ve kentsel dönüşüm süreçlerinin nesnesi olan kentler, sermaye birikiminin ihtiyaçlarını giderek daha fazla öncüleyen bir biçim almıştır. Tüketim ve tüketebilme gücünün ifadesi haline gelen "orta sınıflaşma" kavramı ekseninde, kentin dokusu, sınıfsal bir ayrışmaya tabi tutulmaktadır.

Bu durum elbette yeni bir durum değildir. Hausmann¹ ile özdeşleşen kenti güzelleştirmek, halk sağlığı için duyulan kaygıları gidermek, merkezi konum arayışındaki işyerlerinin taleplerini, trafik ile ilgili gereksinimleri karşılamak gibi amaçları öne sürülerek gündeme gelen eylem biçimlerinin, büyük kentlerdeki işçi sınıfı mahallelerinde ve bunların özellikle merkezi bir konumu olduğu yerlerde gedik açma amacı güttüğü; bu amacın, farklı amaçlarla yapılan bir eylem olsa da, sonuçlarının bir yandan rezalet örneği ara yollar ve dar sokakları ortadan kaldırırken, diğer yandan hemen başka bir yerde, çoğu zaman da yeni yapıların hemen yanı başında, bu sokakların ve yolların yeniden ortaya çıktığı, çok uzun sürelerdir işlenen bir konudur (Engels, 1974:92). Hausmann kentlerde 150 yıldır sürekli olarak sahnelenmektedir. Banliyöleşme süreci de İkinci Dünya Savaşı sonrasında, bu durumun bir başka ifadesi olmuştur.

Grafik 2- Reel Konut Kredisi Endeksi (BDDK ve TÜİK verileri üzerinden tarafıma hesaplanmıştır.)

Günümüz kenti, giderek genişleyen bir şantiyedir. Salgın, deprem gibi faktörler, değişen kentsel fonksiyonlar vb. bu şantiyenin mekânsal yayılımını hızlandırmaktadır. Küresel kent olgusu etrafında tüketim gücü ile tanımlanan halk kesimleri, sınıfsal ayrışmanın görünür unsurlarıdır.

Finansallaşmanın ve kuralsızlaşmanın da etkisiyle başta İstanbul olmak üzere kentler hızlı bir dönüşüm yaşamaktadır. Borçlandırma mekanizmaları, işçi sınıfı arasında da kalıcı olmayan, borca dayalı bir alım gücünü açığa çıkarmış, rant beklentisi de bu sürecin yönlendirici ögesi olmuştur.

Bu anlamda inşaat sektörünü büyümenin temel unsuru olarak gören politikalar, mega projelerin de çağırdığı krizleri tetiklemektedir. Mega projelerin, kentsel dönüşüm süreçlerinin, mutenalaşma uygulamalarının deney tahtası haline gelen İstanbul, sınıfsal ayrışmanın en belirgin bir biçimde şekillendiği bir kent durumundadır. ■

Serkan Öngel, Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi,
İslahiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

Not

1. Engels, konut sorununu çözmek için burjuvazinin bildiği tek yöntemin Hausmann olduğunu söylemektedir. Hausmann sık bir biçimde inşa edilmiş olan işçi meskenlerini yıkarak buradan uzun, düz, geniş caddeler geçirmek ve bu caddelerin her iki yanına büyük lüks binalar inşa etmek yöntemi olarak kullanılmaktadır (Engels, 1974:92). Hausmann, III. Napolyon döneminde Paris'in kent merkezinin yeniden tasarlanmasında ve bugünkü halini almasında başrol oynayan kent yöneticisidir.

Kaynaklar

- Barclays Capital (2012) "Skyscraper Index - Bubble Building", Equity Research, 10 Ocak 2012, [http://nzz-files-prod.s3-website-eu-west-1.amazonaws.com/files/6/2/0/Skyscraper+Index+-+Bubble+building+100112+\(2\)_1.14300620.pdf](http://nzz-files-prod.s3-website-eu-west-1.amazonaws.com/files/6/2/0/Skyscraper+Index+-+Bubble+building+100112+(2)_1.14300620.pdf) (Erişim tarihi: 1.11.2018)
- BDDK (2020) Tüketici Kredileri Konut, <https://www.bddk.org.tr/BultenAylik/tr/Home/Gelismis>, (Erişim tarihi: 10.08.2020).
- Birleşik Metal (2020a) Birleşik Metal İş Sendikası Üye Kimlik Araştırması 2008 Veritabanı, (Erişim tarihi: 10.08.2020).
- Birleşik Metal (2020b) Birleşik Metal İş Sendikası Üye Kimlik Araştırması 2017 Veritabanı, (Erişim tarihi: 10.08.2020).
- Birleşik Metal (2020c) Birleşik Metal İş Sendikası Gelir Kaybı ve Borçluluk Araştırması 2020 Veritabanı (Erişim tarihi: 10.08.2020).
- Dünya Bankası (2020) Urban Population Data, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.in.zs>, (Erişim tarihi: 18.03.2020).
- Dünya Bankası (tarihsiz) *Competitive Cities for jobs and growth*, <https://olc.worldbank.org/system/files/Competitive-Cities-for-Jobs-and-Growth.pdf>, (Erişim tarihi: 10.04.2020).
- Engels, F. (1974) *Konut Sorunu*, Çev. Mehmet Şimşek, Odak Yayınları, Ankara.
- Harvey, D. (2003) *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev. Mehmet Morali, Metis Yayınları, İstanbul.

- Harvey, D. (2013) *Asi Şehirler*, Çev. Ayşe Deniz Temiz, Metis Yayınları, İstanbul.
- Hobsbawn, E. (2002) *Sermaye Çağı 1848-1875*, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara.
- ILO (2020) "Employment by Sector", International Labour Office, Trends Econometric Models, ilo.org/wesodata, (Erişim tarihi: 21.04.2020).
- İBB (2020) Olası Deprem Kayıp Tahminleri Kitapçığı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Deprem ve Zemin İnceleme Müdürlüğü, <https://deprezmizin.ibt.istanbul/guncelalismalarimiz/>, (Erişim tarihi: 11.08.2020).
- Marx, K. (1993) *Kapital*, 1. Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara.
- MGI (2011) "Urban world: Mapping the economic power of cities", R. Dobbs, S. Smit, J. Remes, J. Manyika, C. Roxburgh, A. Restrepo, The McKinsey Global Institute.
- Öngel, Serkan (2012) *Kapitalizmin Kısılcığında Kent ve Emek: Gebze Bölgesi ve Otomotiv Sanayii Üzerine Bir İnceleme*, Nota Bene, İstanbul.
- Silver, B. (2015) *Emeğin Gücü, 1870'ten Günümüze İşçi Hareketleri ve Küreselleşme*, Çev. Aslı Önal, Yordam Yayınları, İstanbul.
- Smith, N. ve Williams P. (2015) *Kentin Mutenalaştırılması*, Çev. Melike Uzun, Yordam Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.
- Sweezy, M. P. (2007) *Kapitalist Gelişme Teorisi*, Çev. Gülşim Akalın, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Şeker, M., Ç. Bakış, B. Dizeci (2018) İnsani Gelişme Endeksi-İlçeler (İGE-İ), İNGEV (İnsani Gelişme Vakfı), Yayın No 3, İstanbul.
- TCMB (2018) Konut ve İnşaat İstatistikleri, <https://evds2.tcmb.gov.tr/>, (Erişim tarihi: 07.04.2019).
- The Economic Times (2019) "Chinese city turns into ghost town after Samsung shifts operation to India, Vietnam", <https://economictimes.indiatimes.com/tech/hardware/chinese-city-turns-into-ghost-town-after-samsung-shifts-operation-to-india-vietnam/article-show/72477142.cms?from=mdr>, 12.12.2019, (Erişim tarihi: 20.04.2020).
- TRT (2020) İstanbul'da Riskli İlçelerde Kısıtlama Olacak mı?, <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/istanbulda-riskli-ilcelerde-kisitlama-olacak-mi-507434.html> (Erişim tarihi: 08.08.2020).
- TÜİK (2018b) İnşaat mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış üretim endeksi ve değişim oranları, 2005-2016, Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr, (Erişim tarihi: 01.11.2018).
- TÜİK (2018c) Dönemlere Göre Gayri Safi Milli Hasıla, 1987- 2007 (Sabit Fiyatlarla), www.tuik.gov.tr, (Erişim tarihi: 01.11.2018).
- TÜİK (2018c) Tüketici Fiyat Endeksi, www.tuik.gov.tr, (Erişim tarihi: 10.08.2020).
- TÜİK (2019a) Konut Satış İstatistikleri, Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr, (Erişim tarihi: 09.04.2019).
- World Bank (2019) *Private Participation in Infrastructure Database*, <https://ppi.worldbank.org/>, (Erişim tarihi: 07.04.2019).

Class Segregation, Urbanization, Construction Sector and Indebtedness

Natural disasters such as fires, epidemics, earthquakes are factors affecting the development and transformation of cities, as well as making class segregation visible. A built environment, where population density is increasing, social facilities are scarce, buildings are frequent, streets are narrow, flood and earthquake risks are constantly on the agenda, unhealthy houses built using incomplete and insufficient materials, and public services and infrastructure are inadequate, reveals a class reality. In this study, the urban and class segregation will be analysed through the urbanization process, construction sector and indebtedness dynamics.

Bilgi ve İktidar İlişkisinde Mekânı Anlamak: Şehir Hastanelerinin Hakikati

Yağız Alp Tangün

18. yüzyıl itibarıyla Avrupa'da ortaya çıkan iktidar ilişkileri ve daha sonra 'modern devlet' kavramıyla ifade edilen yönetim organizasyonu içerisinde 'tebaa'nın yerini 'nüfus' almış ve bu yeni yönetim nesnesi birtakım istatistik verilerle temsil edilmeye başlanmıştır. Artık bu 'belirsiz' nesneyi 'belirli' hale getirecek olan her türlü ölçme fikri idari bir teknik olarak kullanılmıştır. Nüfus hakkındaki düzenlemeler için yaşam ve ölüm sınırlarını keşfetmek artık idari bir soruna dönüşmüştür. Doğal afetler, savaşlar, salgın hastalıklar karşısında ve kıtlık zamanlarında fayda-maliyet analizleri yapmak ve kriz karşısında nasıl bir tutum takınılacağına ilişkin strateji belirlemek, dönüşen yönetim anlayışının bilimsel bilgiyle kurduğu ilişkinin karakteri haline gelmiştir. Böylelikle modern bilim, sadece belli bir ölçme ve kesinlik ideolojisine dayanan algılama biçimlerini hakikat olarak kabul ettirmekle kalmamış aynı zamanda bunları standart hale getirerek bir dünya tasarlanabileceği fikrini de meşrulaştırmıştır. Bilgi ve iktidar ilişkisi bağlamında kurulmuş olan bu hakikat ilişkisi belli bir görme, okuma, anlama ve yanıtlama formunu üretme üstüne kuruludur. Egemen olmak ya da egemen olana direnmek de daima bilgi-iktidar-hakikat üretimi geriliminde diri kalmaktadır.

Bu yazı, bilgi-iktidar-hakikat üretimi arasındaki söz konusu gerilimli ilişkilerden hareket eden bir yaklaşımın imkânlarını mega proje olarak şehir hastanesi üzerinden soruşturmaktadır.

Bilgi-İktidar-Hakikat

18. yüzyıldan itibaren Avrupa'da modern tıp, modern iktidar ilişkileriyle iç içe gelişmiş ve bunun sonuçlarından biri olarak hastaneler bürokrasi mekanizmasına dahil edilmiştir. Önceden sadece bakımevi gibi işleyen hastaneler, modern siyasal iktidarın beden ile kurduğu ilişki sonucu kategorize edilmiş ve birer kapatma kurumu fonksiyonunu üstlenmiştir. Aynı çağda mimarlık da iktidarın gücünü temsil eden bir araç olmanın ötesine geçerek, doğrudan mekânı düzenleyen idari erk olmuştur. Tıp,

mimari ve kent planlama alanları modern dünyanın ampirik verisinin yanı sıra beden ve mekân ilişkisini tasarlayan görme biçimlerini de üretmektedir. Buna paralel biçimde yasal düzenlemeler yapılır, sosyal güvenlik sistemi oluşturulur, uzman emek gücünün yetiştirilmesini mümkün kılan eğitim sistemi kurulur. Bu noktada kendimizi, toplumsal yaşamın ilişkisel ve katmanlı yapısı karşısında buluruz. Bilgi-iktidar-hakikat arasındaki sınırlar iç içe geçmiş, üst üste binmiş durumdadır. Bizim de içinde bulunduğumuz bu örüntüleri ortaya koymamız, en başta başka biçimde görmemizi, söylememizi ve yapmamızı gerektirir.

İktidarın hakikatle kurduğu, görmekten ve söylemekten geçen ilişkinin tahlili için bir altlık sunmak üzere, kent ve halk sağlığı arasındaki ilişki ile devlet ve sermaye arasındaki ilişkinin kesiştiği bir mekân olarak Türkiye'deki şehir hastanelerini ele almayı öneriyorum.

Şehir Hastaneleri A.Ş.

18. yüzyılın sonlarında Prusya ve Saksonya'da keşfedilen 'bilimsel ormancılık' (*scientific forestation*), ormanlarda kereste verimliliğini artırmak için kullanılmıştır. Buna göre ormandaki biyoçeşitlilik monokültüre indirgenmiş ve bu sebeple hedeflenen kereste üretimi zaman içinde azalmış, arazi çoraklaşmıştır. Benzer bir yaklaşımla, 20. yüzyıl başında, mühendis Frederick W. Taylor fabrikada işin önceden planlanmasına dayalı bir bürokrasi yaratarak üretimi 'verimli' kılmak için işçileri kendi tasarladığı iş bölümüne dahil etmiş ve *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*'ni oluşturmuştur. Her iki yaklaşımda da görüleceği gibi bilgi-iktidar-hakikat ilişkisinde ortaklaşan bir görme biçimi, işletmecilik bakışla şekillenmiştir.

Doğanın ya da insan bedeninin bir 'kaynak' olarak görülmesi ve buna göre idare edilmesi fikri, kamu hizmetlerinin sunulmasında da karşılık bulmuştur. 20. yüzyılın özellikle son çeyreği, kamu yönetiminde işletmecilik modellerinin çokça tartışıldığı ve uygulandığı bir dönem olmuştur. Bu yönetim anlayışı, 'şehir hastanesi' modelinde de görülmektedir.

Hastane için devlet ve özel girişimci arasında uzun süreli (25-30 yıl) sözleşmeler yapılır. İhaleyi alan firmaya, inşaatın yapılacağı arazi bedelsiz olarak verilir. Sağlık Bakanlığı bina için firmaya kira öder. Ayrıca otopark, güvenlik, temizlik gibi çeşitli hizmetler için de firmalara her yıl bedel ödenir. Sağlık hizmeti ise Bakanlık tarafından verilir. İnşaatların üç yıl içerisinde bitirilmesi planlansa da birçok hastanede bu süreye uyulmamıştır (Pala, 2018a:9). Hastane yönetimi ise başhekim yanında yetki kapasitesi yüksek bir şirket temsilcisi tarafından paylaşılmaktadır. Ayrıca hastane inşaatı için gerekli bütçe, banka kredileriyle sağlanmaktadır. Özel girişimcinin kredi bulmasında, firmalara KDV muafiyeti getirilmesinde, kiranın döviz kuruna sabitlenmesinde, krediler için Hazine güvencesi sağlanmasında, yine Hazine'den karşılanmak üzere %70 "hasta garantisi" verilmesinde devlet tarafından özel girişimciye imtiyazlar tanınmaktadır.

İşleyişe bakıldığında mega projenin, hastane niteliğinden çok, bir işletme olarak çalıştığını göstermektedir. Ancak bu yapıların, halk sağlığının gereklerinden çok, sermaye birikim dinamiklerine göre tasarlanmasına neden olan ilişkilerin tarihselliğini kavramak gerekir.

Devlet ve Sermayenin Sağlık Girişimi

İngilizcede *Public Private Partnership* (PPP) ile tanımlanan, "Kamu Özel İşbirliği" (KÖİ) ya da "Kamu Özel Ortaklığı" (KÖO) finansman modeli, aslında içerik olarak Avrupa'da 15. yüzyılda verilen çeşitli ticari imtiyaz anlaşmalarına dek götürülebilir. 19. yüzyılda gaz, elektrik ve demiryolu hatlarının döşenmesi işlerinde yaygınlaşmış ve mega proje denilecek ölçeklere ulaşmıştır. 20. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar tarihsel süreç gözetildiğinde, modelin kullanımı dünya sisteminin ekonomik, sosyal, siyasi ve askeri dinamikleriyle beraber şekillenmiştir.

1960'ların sonlarına doğru başlayan sermaye birikim sürecinin krizi, 1971 Döviz Krizi diye anılan Fordist birikim rejiminin krizi olmuştur ve Bretton Woods ekonomik sistemi çökmüştür. İşçi sınıfının ve sendikaların güçlendiği koşulların yanına '68 hareketlerinin eleştirel gücü de eklenince toplumsal hareketler gelişmiş, yaşanan krizin siyasi yanı da devletleri zor duruma sokmuştur. Bu süreçte askeri müdahaleler de yapılmıştır. Ekonomik ve siyasi krizler, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini de kapsayan neoliberal reformları beraberinde getirmiştir. Reformların uygulanmasının ilk örneği 1973 Şili'dedir; ABD'de

Ronald Reagan, İngiltere'de Margaret Thatcher neoliberal reformların öncüleri olmuştur. Bugünkü kullanımıyla sağlık alanında ilk KÖİ modeli uygulaması, 1992 yılında Thatcher Hükümeti sonrası gelen Major Hükümeti döneminde olmuştur. Kanada'da sağlık alanındaki KÖİ uygulamaları 1998'de başlamıştır ve daha sonra iki ülkede de bu uygulamalar terk edilmiştir (Pala, 2018b:135). 1980 yılında bu tür reformları içeren, Turgut Özal tarafından hazırlanan '24 Ocak Kararları' sunulmuş ve 12 Eylül tarihinde yapılan askeri darbe ile kararların uygulanma süreci Türkiye'de de başlamıştır.

1983 yılında yapılan genel seçimle Anavatan Partisi seçimleri kazanmış ve darbe döneminde uygulanmaya başlanan reformlar sürdürülmüştür. 1981-2002 aralığında Bağımsız Düzenleyici Kurumlar (SPK, RK, RTÜK, Telekomünikasyon K., BDDK, EPDK, KİK, ŞK, Tütün K.) ile devletin piyasaya müdahalesini engelleyecek düzenlemeler teknokrasıyla şekil almıştır. Kamu hizmetlerinin üretiminde işletmeci modellerin uygulanması bu dönemdeki reformlarla yerleşmeye başlamıştır. 1983'te "Sağlık Reformu" uygulamaları başlatılmıştır.

1987 yılında çıkartılan Sağlık Temel Kanunu, 2005 yılında yeniden düzenlenen ve şehir hastanelerine giden yolu açan mevzuatın ilk adımıdır (Pala, 2017a:46). Sağlık Reformu, 1990-2002 aralığında, diğer hükümetler tarafından devam ettirilmiştir. 2002 yılında, seçim öncesinde yayımlanan Dünya Bankası Raporu ile uyumlu bir "Sağlıkta Dönüşüm Programı" başlatılmıştır. 2005 yılında, Sağlık Temel Kanunu'na eklenen bir madde ile 5396 sayılı Kanun çıkarılmış, 2006 yılında ilgili Yönetmelik yayımlanmıştır. 2007 yılında, Sağlık Bakanlığı içinde Kamu Özel İşbirliği Daire Başkanlığı kurulmasına ilişkin 5683 sayılı Kanun kabul edilmiştir ve ardından sağlık alanındaki ilk KÖİ olan Kayseri Şehir Hastanesi için ihale ilanı çıkartılmıştır. Bakanlık bünyesinde özerk hastanelerin yapımı ve şirket gibi yönetilen hastane anlayışı uygulamaya başlanmıştır. Bu süreçteki düzenlemelerden en kritik olanları, 2013 tarihli firmalara Hazine'den garanti sağlayan 6428 sayılı Kanun ile 2013 tarihli KÖİ sözleşmelerinde olası uyuşmazlıklar için "yabancı tahkime" gidilmesi hakkında 6639 sayılı Kanun düzenlemeleridir. 2018 yılında yapılan 2013/8 sayılı genelge ile şehir hastanesi yapım kararı, Cumhurbaşkanı'na aktarılmış ve artık KÖİ uygulaması olan Şehir Hastanesi ve Cumhurbaşkanı arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur.

Kent ve Halk Sağlığı Politikaları Kesişiminde Şehir Hastanesi

1950'den itibaren, ABD ve Türkiye arasındaki askeri işbirliği sürecinde tarımda makineleşme, kırdan kente göç ve beraberinde kentleşme sorunları gündeme gelmiştir. Devletin sağlık hizmeti sunma sorumluluğu da ilk defa 1961 Anayasası'nda yer almıştır. İç pazara dayalı sermaye birikim modelinin 1970'lerde krize girmesiyle birlikte iç göç, gecekonduleşme, sosyal dayanışma ilişkileri kent mekânı üzerinden kurulmuş ve işçilerin politizasyonunu etkilemiştir. Bu süreçte yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasi krizler 1980 Darbesi ile bastırılmıştır. 1980 sonrası çeşitli yasalarla kentleşme sorununu yönetmek amaçlanmıştır; 1984'te kurulan TOKİ de önemli bir role sahip olmuştur. Kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve "Sağlık Reformu" da yine bu dönemde ortaya çıkmıştır.

2002 yılında Dünya Bankası tarafından yayımlanan Türkiye raporuyla uyumlu biçimde sosyal güvenliğe dair merkezileştirici yeni yasal düzenlemelerin yanında birinci basamak sağlık hizmeti olarak kullanılan aile hekimliği uygulaması getirilmiş ve böylelikle hastanelerin yoğunluğunun azaltılması planlanmıştır. Raporla paralel biçimde merkezileştirici politikalarından bir diğeri de belirlenen 29 "sağlık bölgesi" ve kent içindeki çeşitli hastanelerin kapatılarak şehir hastaneleri altında toplanmasıdır (Pala, 2017b:111). Bu merkezileştirme hem sağlık hizmeti açısından hem de kent planlaması açısından toplumsal sorunlar yaratmıştır (Öncü, 2017:70-80; Şengül, 2017:81-87). Ankara Bilkent Şehir Hastanesine ulaşmak için ODTÜ Ormanından yol geçirme uygulaması yakın dönemde kendi başına uzun vadeli politik bir gündeme dönüşmüştür. Covid-19 pandemisiyle birlikte bir kez daha şehir hastanesi mekânlarının toplumsal fayda gözetilerek planlanması gerekliliği görünür olmuş ve kapanan hastanelerin açılması gündeme gelmiştir.

Şehir hastaneleri aracılığıyla kent ve hastanelere dair düzenlemeler mevzuatta da karşılık bulmuştur. 2011 yılında, 6225 sayılı Kanun ile Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerin TOKİ'ye devredilmesini sağlayan düzenleme kabul edilmiştir. 2012'de, 6292 sayılı Kanun ile Şehir Hastaneleri ve "2B Arazileri" arasında bağ kurulmuştur. 2013 yılında, 6428 sayılı Kanun ile kapatılacak hastanelere ait arazilerin ihaleyi alan şirketlere devredilmesinin önü açılmıştır. 500 ve üzeri yataklı hastaneler ÇED Yönetmeliği kapsamında 2014 yılında çıkartılmıştır.

2017'de ise Trabzon ve Zonguldak'ta şehir hastanesi yapılabilmesi için Kıyı Kanunu'na istisna hükmü getiren bir düzenleme yapılmış, 2018'de 7144 sayılı Kanun ile bu illere Rize de eklenmiştir.

Mega Proje: Mega Kredi, Mega Borç Olarak Şehir Hastaneleri

Şehir hastanesi projelerinin pek çoğu KÖİ finansman modeli kapsamında hayata geçirilmiştir. Bu yapılar içerisinde Ankara Bilkent Şehir Hastanesi ve pandemi sürecinde açılışı yapılan Başakşehir Şehir Hastanesinin kamu binalarının pek çoğunda takibi mümkün olan 'en büyük' imajına göre tasarlanması da 'mega' tarifiyle tutarlıdır. Özellikle öne çıkan projeler arasında Çağlayan Adliye Sarayı, İstanbul Havalimanı, Çamlıca Camii ve Üçüncü Köprü gibi yapılar ve şehir hastaneleri de Avrupa'nın ya da dünyanın 'en büyüğü' olarak kodlanmaktadır. Şehir hastanelerinin söylemde inşaat alan metrekaresi, yatak sayısı, kişi başına düşen hastane metrekaresi gibi nicel ifadelerle kodlanması hizmetin ve mekânının niteliğinin sorgulanmasının önüne geçen fantazmagori yaratmaktadır. Oysa bu projelerle ilgili ifade edilen rakamların yerini ihale bedelleri, işletme bedelleri, kira bedelleri, çekilen krediler, faizler, döviz kurları, vergi indirim oranları da alabilirdi. Tam da burada asıl mesele, kamu hizmetine veya mekânına ilişkin görme biçimi ve söylemin nasıl politikleştirildiği.

Başakşehir Şehir Hastanesi açılışına video konferans aracılığıyla Japonya Başbakanı da katılmış, hatta Türk-Japon dostluğu gelişimine bir katkı olarak hastanenin ismine "Çam ve Sakura" eklendiği ifade edilmiştir. Fakat hastane finansmanı için kredi veren Japon menşeli bankaları ve firmaları da beraberinde hatırlamak gerekir. Pandemi sürecinde gündeme gelen bir başka sağlık yatırımı ise kapatılmış olan Atatürk Havalimanı içine yapılan sahra hastanesidir. Gündeme geldiği ilk zamanlardan itibaren pistin kullanımına ilişkin tartışmaların yanında "1000 odalı/yataklı" olması üzerinden temsil edilen bu yapı, salgın sürecindeki fonksiyonunun ne olacağından çok, sağlık turizmine sağlayacağı vaatleriyle kodlanmıştır. Ancak, hastane için Avrupa İmar ve Kalkınma Bankasından (EBRD) çekilen 200 milyon avro kredi ve uzun vadeli geri ödeme süreleri konuşulmamıştır. Buna karşın Sancaktepe'deki sahra hastanesi şantiyesini ziyaret eden Cumhurbaşkanı ve işçiler arasındaki mesafenin fotoğrafı, salgının sınıf-

sal etkisi hakkında çarpıcı bir hakikati ortaya koymuştur.

Taksim Meydanı ve Gezi Parkı'nda günde gelen Topçu Kışlası, AKM, cami ve AVM projeleri gibi mekân aracılığıyla tahakküm kurma ve ona karşı direnişten de hatırlanacağı gibi iktisadi, siyasi veya doğal afetler karşısında da krizi inşaatla çözmek gibi bir eğilimden bahsedilebilir. Pandemi ve sahra hastanesi gündemindeki "1000 oda" vurgusu, sığınmacı/mülteci sorunu için Güvenli Bölge'de yapılması önerilen "100-150 m² bahçeli 250-300 m² evleri" hatırlatmaktadır. Sorunun algılanışını yapılandıran ve yanıt bulma arayışını manipüle eden bilgi-iktidar-hakikat tutumu, işletmeci aklın nasıl işlediğini, sayıları kullanırken ele vermektedir.

2020 yılında açılan Millet Kütüphanesi için başka kütüphanelerden kitapların taşınmasında olduğu gibi mega projelerle anılması gereken önemli bir diğer kavram da merkezileştirmedir. Hastanelerle birlikte anılan niceliğin maddi boyutuna bakıldığında kapatılan pek çok hastanenin yatak sayısının buralara aktarıldığı açıkça görülmektedir. Ankara'da köklü hastanelerin kapatılması süreci devam etmektedir, aynı süreç İzmir için de öngörülmektedir. Şehir hastanesi projelerinin çoğunun çeperde inşa edilmesi de yine kentsel mekânın üretimi bakımından yeni bir merkez kurma işlevi olduğunu göstermektedir. İhtislaşmış hastaneleri bir araya getiren kampüs formundaki tasarımı, Bakanlık tarafından değil de CEO tarafından yönetilmesi, bürokrasi içinde özerk bir birimle bağlantılı olması ve doğrudan Cumhurbaşkanı ile ilişkilendirilmesi pek çok boyutuyla şehir hastanelerinin bir merkezleşme noktası olduğunu göstermektedir. Pandemi döneminde MÜSİAD tarafından önerilen 'İzole Üretim Üsleri' de mekân ve beden ilişkisini işletmeci anlayışla merkezileştiren, kapıları kapatıldığında "1000" ailenin yaşayacağı, finansmanı katılım bankalarından sağlanacak, standartları MÜSİAD tarafından belirlenen bir çalışma kampı kompleksi tasarımı dikkat çekmektedir.

Merkezleşmiş bir işletme olarak şehir hastanelerinin büyük inşaat alanlarına sahip olması hem inşaat yapım maliyetini hem de kullanım süreci boyunca sunulan güvenlik, temizlik, otopark vb. sürekli hizmetlerin maliyetini de artırmaktadır. Yani büyüklük, sembolik bir tahakküm aracı olduğu kadar ekonomik bir değeri de mekânda organize etmektedir. Çünkü burası, sağlık hizmeti de alınabilen bir AVM, sağlık

turizmi yapan bir oteldir; yatak ve tıbbi cihaz kullanımına hasta garantisi verilen sağlık hakkında bir çeşit hakikat oyununun oynandığı işletmedir.

Başka Bir Gözün, Başka Bir Dilin Hakikati

Mimarlık teorisinde kamu hizmeti niteliği bulunan mekânlarda asıl hizmetin görüldüğü alanların küçülürken bunun dışındaki kafe, otopark vb. alanların sürekli büyüdüğü tartışmaları mevcuttur. Şehir hastanelerinin metre-kare hesaplarına şüpheyile yaklaşan görme biçimi, sağlık hizmetiyle ilgili alanın tüm hastane alanı içinde ne kadar yer tuttuğunu sorgulamayı ve bunu mekânın işlevi üzerinden tartışmayı içermektedir. Mesela, tüm şehir hastaneleri için kamuya açık ayrıntılı bir alan bilgisi olmasına rağmen şöyle bir kategorizasyon mevcuttur: kapalı/açık otopark alanı, çamaşırhane alanı, yemekhane alanı, görüntüleme hizmetleri alanı, sterilizasyon alanı, laboratuvar alanı, toplam arazi alanı, toplam kapalı alan. Sağlık hizmetlerinin bakanlık tarafından verildiğini ve bu hizmet dışındaki hizmet alanlarının –laboratuvarlar da dahil olmak üzere– firmalar tarafından işletildiğini unutmadan şunlar sorulabilir mi: Hekimlerin odalarının alanları, dinlenme mekânları kaç metrekare? Sağlık çalışanlarının, hastane personelinin ya da hastaların yapı içinde yürümeleri gereken mesafe ne kadar? Mağazalara ayrılan alan kaç metrekare? Salgın hastalık durumlarında havalandırma sisteminin risk oranı nedir? Yangın, deprem, sel gibi afetlere karşı güvenlik riski olan malzemelerin bulundurulmasının sonuçlarına karşı mekân tasarımının riskleri nedir? Bu bakışla pek çok soru üretilebilir lâkin tek sorun insan da değildir.

Şehir hastanelerinin sosyal etkileri, yapının yol açtığı ekolojik tahribatla yakından ilişkilidir. Bunun için mekânın üretim sürecine geri dönmek gerekir: Kapanan hastanelerden çıkan teknolojik donanımların, atıkların akıbetini, kent içindeki hastanelerin yıkımları esnasında ortaya çıkacak zehirli gazları, orman niteliği olan 2B arazilerin imara açılmasıyla meydana gelen ekolojik yıkımı, hastaneye erişim için harcanan enerjiden küresel ısınmaya varana dek tüm olası etkileri sorunsallaştıran bir görme biçiminden, hatta gösterme biçiminden söz etmek gerekmektedir.

Meselenin çok boyutlu bir süreç olduğu kavrandığında, mimar ve kent plancısı yaşama dair bu tasarımın neresinde kalmaktadır? Bu

tasarımın ölçümü, onların kendi mesleki sınırlarında gerçekleştiremeyeceği kadar geniş bir sorumluluk alanına yayılmıştır. Bu noktada sağlık yapılarının hangi hakikat üzerine kurulu olduğu bir sorunsal haline getirilmelidir. Kamusal sağlık hizmet mekânının üretiminde bilginin sınırlarını da sorunsallaştırmanın ve bilginin üretilmesine ilişkin disiplinlerarası çoklu iş birliklerini kurmanın aciliyeti doğmaktadır. Ancak bu iş birliği, egemen bilgi-iktidar-hakikat ilişkisine eleştirel bir mesafe tanımladığı sürece var olabilir. Ölçmek, bir şeyi ölçülebilir hale getirmekle başlıyor, ancak neyin nasıl ölçüleceğinin ardında, bunlardan da önce, bir şeyin ölçülebilir olup olmadığına dair bir yaşam seçimi mevcuttur. Bu sebeple, mekânın tasarımı verilen hizmetten bağımsız değildir; tasarlama işi aynı zamanda görmek ve söylemektir, yani hakikat üretmektir. Bu bilginin nasıl üretildiğini tartışmak ve eleştirel mesafeleri icat etmek ise politika üretmek demektir. ■

Yağız Alp Tangün, Bağımsız Araştırmacı ve Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi

Notlar

1. Örneğin Başakşehir'deki şehir hastanesi için kurulan kamu-özel ortaklık anonim şirket için bkz: http://www.pppikitehastanesi.com/upload/Node/23733/files/Ikitelli_ESK_Paydas_Katlim_Plani.pdf
2. Literatürdeki karşılıklarına ayrıca bkz: kamu seçimi kurumu (*public choice theory*), yeni kamu işletmeciliği (*new public management*), yönetim (*governance*), bağımsız düzenleyici kurum (*independent regulatory agencies*).
3. https://www.ttb.org.tr/kollar/_sehirhastaneleri/makale_goster.php?Guid=3c071e3c-d9a4-11e7-9fad-23df-f326e1f9

4. https://www.ttb.org.tr/kutuphane/kanada_hastaneler.pdf
5. <http://turkishfamilyphysician.com/makaleler/editore-mektup/sehir-hastaneleri-birinci-basamak/#full-text>
6. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/08/130829_odtu_ormani_gecmis
7. Şehir hastaneleri ve kent planlaması üzerine ayrıntılı bir tartışma için, http://kenthali.org/yazi-detay.php?entry_id=58
8. <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss417.pdf>
9. <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss485.pdf>
10. <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/05/20180525.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/05/20180525.htm>
11. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/120282/-saglik-sistemlerinin-coktugu-bir-donemde-turkiye-ve-japonya-ornek-bir-basari-sergililiyor>
12. <https://ronesans.com/dunyanin-en-buyuk-hastanelerinden-biri-ronesans-ile-ikitehastanesi-gelir>
13. <https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/cigdem-toker/dersimiz-nemalanma-5838419/> ayrıca bkz: <https://www.ebrd.com/work-with-us/project-finance/project-summary-documents.html?l=1&filterCountry=Turkey>
14. Mustafa Kamacı tarafından çekilen fotoğrafta, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın maskeli ve maskesiz biçimde bir arada duran işçilere uzaktan el salladığı görülüyor: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/cumhurbaşkanı-erdogan-a-cil-durum-hastanesini-ziyaret-etti/2>
15. <https://tr.euronews.com/2019/09/05/erdogandan-guvenli-bolge-de-ev-onerisi-suriyelilere-bahceli-evler-yapsak-orada-ekip-bicse>
16. <https://www.dunya.com/ekonomi/izole-uretim-usleri-gelir-haberi-470052> ve ayrıca bkz. <https://www.musiad.org.tr/icerik/haber-detay-39/p-904>
17. <https://www.gazeteyolculuk.net/sehir-hastaneleri-hasta-ureten-fabrikalar-hakki-yirtici>

Kaynakça

- Öncü, E. (2017) "Şehir Hastanelerinin Kent İçi Ulaşım Etkileri", *Şehir Hastaneleri Sempozyumu, 11 Mart 2017 Ankara*, Der.: R. Kolçak, s.70-80.
- Pala, K. (2017a) "Türkiye'de Sağlık Reformu/Sağlıkta Dönüşüm Programı Süreci", *İnsana Karşı Piyasa Türkiye'de Sağlık ve Sosyal Güvenlik*, Der.: G. Y. Yaşar, A. Göksel, Ö. Birler, Notabene Yayınları, İstanbul, s.43-74.
- Pala, K. (2017b) "Şehir Hastaneleri: Özelleştirmenin Truva Atı", *Şehir Hastaneleri Sempozyumu, 11 Mart 2017 Ankara*, Der.: R. Kolçak, s.102-113.
- Pala, K. (2018a) "Sunuş", *Türkiye'de Sağlıkta Kamu-Özel Ortaklığı Şehir Hastaneleri*, Der.: K. Pala, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 7-12.
- Pala, K. (2018b) "Sağlık Alanında Kamu-Özel Ortaklığı: Birleşik Krallık Deneyimi", *Türkiye'de Sağlıkta Kamu-Özel Ortaklığı Şehir Hastaneleri*, Der.: K. Pala, İletişim Yayınları, İstanbul, s.135-154.
- Şengül, T. (2017) "Şehir Hastanelerine Planlama Perspektifinden Bakmak", *Şehir Hastaneleri Sempozyumu, 11 Mart 2017 Ankara*, Der.: R. Kolçak, s.81-87.

Understanding Space in the Relationship of Knowledge and Power: The Truth of City Hospitals

Modern medicine has developed with modern power relations, and hospitals are included into the bureaucracy. Hospitals that were used as nursing homes before the 18th century were categorized as a result of the relationship established by the modern political power with the body, and hospitals became a tool of the Great Confinement.

Modern architecture has gone beyond being a tool representing power it has been the power that directly regulates space. Medicine, architecture and urban planning do not only produce empirical data of the modern world, but also visual forms that design the relation between body and space. In parallel, complex relationships and layers that regulate social life emerge. The boundaries between knowledge-power-truth are intertwined, overlapping. Putting out these patterns marks the search for another form of the answers to the 'how' question.

This article explores the possibilities of an approach based on these tense relations between knowledge-power-truth production through the city hospital as a mega project. I propose to see city hospitals as a space where the relationship between the city and public health and the state and capital intersect, in order to provide a base for the analysis of the truth that power has established between eyes and tongue.